

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/24, p. 33-54

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12317>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Murat ÇEMREK –
Yrd. Doç. Dr. Erdem ÖZLÜK

This article was checked by iThenticate.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇEVRE GÜNDEMİNİN İNŞASI, ÇEVRENİN BOYUTLARI VE ÇEVRE REJİMİ

Fazlı DOĞAN* - Gül Seda ACET**

ÖZET

Bu çalışma; uluslararası ilişkilerde çevre gündemi, çevre bilincinin gelişimi ve çevre rejimlerinin başarısını tartışmakta ve büyük oranda durum tespit edici bir analiz sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, uluslararası ilişkilerin çevresel gündemi ele alınmaktadır. “Çevre” sepeti içine atılan güvenlikten biyoçeşitliliğe kadar birçok alt başlığın çevresel gündemin gelişmesine katkıda bulunduğu değerlendirilmektedir. İkinci bölümde, çevresel bilincin gelişimi bağlamında 1972 Stockholm ile başlayan ve 2015 Paris İklim Anlaşması'na kadar olan süreçte çevreyi korumaya yönelik uluslararası girişimler/sözleşmeler tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde ise, uluslararası ilişkilerin önemli bir sorunu/konusu haline gelen çevreye ilişkin uluslararası rejimlerin başarısı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, bazı konularda başarılı şekilde kurulan ve işleyen rejimlerin çevre konusunda aynı şekilde kurulamamış olduğu görülmektedir. Bu başarısızlıktaki en büyük etmen ise çevreyi en çok kirleten veya çevreye en fazla zararı veren aktörlerin korumaya dönük düzenlemelere taraf olsa bile aynı zamanda sorumluluk almaktan kaçan temel aktörler olmasıdır. Çevresel/doğal kaynaklara sahip olma ve onları aşırı kullanarak çevreye zarar verme noktasında aktörlerin aynı kapasitede olmaması da rejimlerin başarısını etkilemektedir. Karşılıklı bağımlılığın oranı da bu anlamda önemlidir. Karşılıklı bağımlılığın çok derin olduğu çevre konusunda da kolektif eylemlerde sorumluluktan kaçma davranışının zararları fazlası ile gözlenmektedir. Bu çalışmanın uluslararası ilişkilerde çevresel gündemin inşası, çevre bilincinin gelişimi ve uluslararası çevre rejiminin birlikte değerlendirilerek özellikle Türkçe literatüre katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Rejimi, Ortak Sorumluluk, Emisyon Azaltımı, İklim Değişikliği

---

* Yrd. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: fdogan@selcuk.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: seda.acet@gop.edu.tr

---

**CONSTRUCTION OF ENVIRONMENTAL AGENDA,
DIMENSIONS OF ENVIRONMENT AND ENVIRONMENTAL
REGIME IN INTERNATIONAL RELATIONS**

ABSTRACT

This study argues the environmental agenda, the development of environmental awareness, and the success of environmental regimes in international relations. In this context, the study consists of three parts. In the first chapter, the environmental agenda of international relations is discussed. It is evaluated that many sub-topics from environmental security to biodiversity contribute to the development of environmental agenda. In the second chapter, international initiatives/conventions for environmental protection are discussed in the context of the development of environmental awareness, in the process from Stockholm in 1972 and up to the Paris Climate Agreement in 2015. In the third chapter, the success of the international regimes related to the environment, which has become an important issue of international relations, is evaluated. In this respect, it appears that in some cases regimes have been successfully established and functioned but in issue of environment have not been established in the same way. The biggest factor in this failure is that the actors who the most polluter the environment, or the ones that cause the most damage to the environment, are the main actors to escape from taking responsibility at the same time, even if they are shareholders to the protective regulations. The fact that actors are also not at the same capacity at the point of having environmental/natural resources and overusing them, is affecting the success of the regimes. It is observed harms of buck-passing behaviors in collective actions in issue of environment in which interdependence is so profound. It is hoped that this study will provide significant contributions to Turkish literature.

STRUCTURED ABSTRACT

There is a growing interest in environmental issues in international relations. Environmental issues in international relations include food security, development and sustainable development, security, humanitarian security, access to clean drinking water, global warming, rain forests, biodiversity, extinction of genes or species, trade, protection of the seas, protection of glaciers, greenhouse gases, emissions reduction initiatives, efforts to establish international environmental regimes, and so on. Environmental awareness or consciousness began to emerge in the second half of the 19th century thanks to the efforts of academic communities, non-governmental organizations and environmental activists.

Although the environmental issues are contained in many facts, the attempts towards environmental protection are driven by some measurable material values. Technological developments (such as communication, satellites, documentaries, etc.) has led to the internationalization of the environmental consciousness. The environmental agenda initially emerged as an initiative of non-

---

Turkish Studies

governmental organizations (NGOs). In the same way, green parties, which are environmentally sensitive, have been effective in spreading environmental awareness at the global level.

The international organizations of the environment have in fact placed with non-governmental efforts, participation of scientists from different nations in the nineteenth century, much earlier than the UN system. The post-1970s has been a process of trying to respond to "environmental crisis" at the global scale (Gomes, 2012: 92), and the environment has been an important agenda often held in various international conferences, protocols and organizations (Driesen, 2006: 253). So much so that there are around 1000 multilateral and more than 1,300 bilateral environmental agreements from the 1970s to the present (Green and Colgan, 2013: 473).

In 1972, at the United Nations Conference on the Human Environment held in Stockholm, it was decided to establish an organ (UN Environment Program (UNEP)) within the UN that would address international environmental issues on a global scale. The Conference contains the topics of sustainability, conservation of wildlife and habitats, toxic substances, the pollution of the seas, population growth, nuclear weapons and ecological balance of the biosphere.

Numerous conferences had been held under the leadership of UNEP from 1972 to 1992 and thus, the environment has come to the fore as an agenda for solution. The Rio Declaration on Environment and Development, which was prepared at the end of the 1992 Rio Conference or the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), sought to determine the principles and rules of universal character for the environment (McMichael, 2009: 247-262; Pallemarts, 1993: 613). For this purpose, United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) was signed at the end of the conference. Despite its shortcomings the UNFCCC is an important step forward in the spread of environmental awareness (Busch et al., 2005: 155).

When inadequacies of the UNFCCC emerged, the Kyoto Protocol, which was stronger in terms of combating climate change, was prepared. The Kyoto Protocol is important because it was the first international binding treaty to limit emissions for industrialized countries. One of the most important steps for the Paris Climate Treaty in 2015 is the Fifth Meeting of the Parties to the Kyoto Protocol, which took place in 2009 in Copenhagen named the World Sustainable Development Summit. The most important step in Copenhagen is the establishment of a roadmap for signing an agreement in 2015 that is intended to come into force in 2020. At the end of the UN Climate Change Conference in 2015, the Paris Climate Treaty was signed. The Paris Climate Treaty, the zenith of global environmental awareness, allows parties to follow a road map appropriate to their circumstances.

Significant efforts have been made for an environmental regime as governments become more aware of the need to do something with the impact of interdependence and the development of an environmental agenda in international relations. International regimes are defined as norms, rules, and decision-making procedures that occur actively or confidentially within the framework of actors' expectations of a particular

area of international relations (Krasner, 1983: 1-21; Keohane, 1984: 57). Although the formation of regimes is difficult because it requires significant experience, regimes are quite successful in surviving when they are successfully established (Krasner, 1983: 357-358). It is also possible to consider environmental regimes as social institutions consisting of agreed principles, norms, rules and decision-making procedures for specific areas of environmental problems (Krasner, 1983: 186).

UNEP has endeavored to be an environmental authority that determines the global environmental agenda and encourages consistent implementation of the environmental dimension of sustainable development within the UN system. In addition, UNEP created Stockholm's "common responsibility principle" for the environment (Byrne, 2015: 45). Despite its significant contributions, UNEP is not an adequate international organization for environmental protection (Palmer, 1992: 260-261).

UNEP has attempted to fulfill its incentive duties by organizing environmental meetings. A new phase was passed by adopting a "differentiated responsibilities" principle with the UNFCCC. In 1994, the Sulfur Protocol added to the regime of UNFCCC the chance of bringing disputes to the International Court of Justice. The right to resort to a court when there is disagreement between states constitutes an example of the *rules* in the regime definition.

The Kyoto Protocol has not established principles, norms, rules and decision-making procedures for the environmental problem. It was desired to establish an important regime by signing the "Paris Climate Treaty" agreed by all parties on December 12, 2015. The Paris Climate Treaty, a global agreement of 195 countries, has emerged as a product of long-term efforts about climate change. Although the obligation to reduce emissions is provided to all parties, each country has the flexibility to act on its own conditions. This is called "common but differentiated responsibility principle" (Clemencon, 2016: 6-15). The Paris Climate Treaty has foreseen a regime that imposes different costs for the parties according to their development status.

There is no sense of justice in sharing the opportunities and costs for the success of the global environmental regime. States' "interest-focused" actions concerning environmental issues bring out the problems of collective action, such as "free-riding" or "buck passing" (Özlük, 2017: 221-263). There is a contradiction between consciousness on environmental issues and the need for solutions. Because of the indirect and small environmental damages, the environmental sensitivity in the rich countries is largely emerging as an emotional response. For the success of environmental regimes, it is problematic that scientific knowledge about environmental problems is regarded as the only variable. It is clear that states will not go to international co-operation only on the basis of knowledge.

Although the US has contributed to the process of global awareness on the protection of the environment, it avoids taking responsibility, some other great powers are also far from contributing to the success of the environmental regime. Looking at the environmental developments to

date, it turns out that the international community is inadequate to solve environmental problems. States do not feel serious environmental security threat that will force the them to cooperate on the success of environmental regimes.

The Paris Climate Treaty represents the latest stage of global awareness and awareness of the need to pursue solution seeking to the environmental problems. However, many protocols, agreements, conventions for environmental problems are largely advisable and have contributed to the development of environmental awareness. Many international environmental conventions until now have been ineffective. Because there is no strong international cooperation required for environmental protection. This also shows that the awareness of the fact that the environment is a real and immediate threat is not complete.

Keywords: Environmental Regime, Common Responsibility, Emission Reduction, Climate Change

Giriş

Uluslararası ilişkilerde çevre konusuna/sorununa ilgi giderek artmaktadır. Uluslararası ilişkilerdeki çevre meselesi; gıda güvenliği, kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma, insani güvenlik, temiz içme suyuna erişim, küresel ısınma, yağmur ormanları, canlı gen ve tür çeşitliliği, ticaret, denizlerin korunması, buzulların erimesi, su kaynaklarının korunması, sera gazları, emisyon azaltım girişimleri, uluslararası çevresel rejimler kurma çabaları gibi birçok konuyu da içerir şekilde genişlemiştir. Çevre duyarlılığı veya bilinci akademik topluluklar, sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve çevreci aktivistlerin çabaları sayesinde 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlamıştır. Bu bakımdan, çevre bilincinin ve günümüzdeki çevreyi korumaya yönelik uluslararası çabaların tarihsel ve uzun bir inşa sürecinden geçtiği söylenebilir. Çevre, ekonomik ve kültürel karşılıklı bağımlılığın yansıması olan “tek dünyaya” sahip olduğumuz anlayışı (D’Arge ve Kneese, 1972: 419) ile uluslararası politikanın temel gündemlerinden birisi olmaya başlamıştır. 1990’larda çevreyi korumaya yönelik bağlayıcı uluslararası anlaşmalar imzalanmaya ve rejimler kurulmaya başlanmıştır. Bütün bu pozitif çabalara rağmen sahip olunan ve korunması gereken çevresel kaynaklar konusunda ülkelerin farklı niteliklere sahip olması anlaşmaların ve rejimlerin başarısını kısıtlamaktadır.

Çevre bilincinin “uluslararasılaşması” her şeyden önce teknolojik gelişmelerle yakından ilgilidir. Uyduların uzaydan çektikleri dünya fotoğraflarıyla insanların okullarda öğrendikleri siyasal haritalardan farklı bir dünya görmeleri sağlanmıştır. Bu durum da dünyanın devletlerden ayrı bir bütün olarak görülmesi olanağını vermiştir. Aynı zamanda, teknolojik imkânlarla küresel iklim değişikliğinin tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı gerçekleştiği gözlemlenmiş ve televizyonlarda insanlarla paylaşılmıştır. Belgesel çekimleri ve egzotik doğal ortamlar onlardan uzakta yaşayan insanlara da ulaşmıştır. Küresel ısınmanın etkileri başta buzullar olmak üzere doğal yaşamda gözlemlenmiş ve kısa ve orta vadedeki küresel etkileri konusunda bilimsel raporlar hükümetlerin önüne konmuştur. Kısmen bahsedilen bu gelişmeler ve daha fazlası, sivil toplum ve kamuoyunun hükümetlere çevreyi korumaya ilişkin adımlar atması konusunda baskı oluşturmuştur. Bu baskılar sonucunda da 1970’lerde başlayan uluslararası girişimlerin önü açılmıştır.

Çevre konusu birçok unsuru barındırır da çevreyi korumaya yönelik adımlar nihayetinde ölçülebilir bazı maddî verilerden hareket etmektedir. Örneğin, küresel ısınmanın temel belirleyicisi

olarak sera gazları¹ kabul edilmektedir. Sera gazları iklim değişikliği ve dünya sıcaklığının artmasının temel sorumlusu olarak görülmektedir. Sera gazları insan aktiviteleri sonucunda atmosfere salınmakta ve atmosferde biriken bu gazlar dünyadan yansıyan ışınların uzaya ulaşmasını engelleyip kendi içinde saklamakta, daha sonra bu ısı dünyaya tekrar yansıyıp dünyanın ısısını arttırmaktadır. “Sera etkisi” olarak bilinen bu durum, küresel ısınmanın ve dolayısıyla iklim değişikliğinin en önemli nedenlerindedir (Bieschke, 2015: 28). Sera etkisi dışında doğanın kendisini yeniden üretmesini sağlayan yağmur ormanları gibi kaynakların da azalıyor olması dünyanın daha kötüye gitmesinin nedenlerinden birisidir. Yine ozon tabakasının incelmeye veya delinmesi ile ilişkilendirilen çevre felaketlerine sebep olanlar ve felaketlerin sonucuna katılanlar genelde aynı devletler olmamaktadır. Bu bakımdan, yerel düzeyde olsa da çevre sorunları zaman içinde bölgesel ve küresel çapta etkiler doğurmaktadır (Turgut, 2014: 12).

Devletlerin birbirleri ile etkileşimlerinde sıklıkla kurumsallaşmaya gittikleri görülmektedir. Devletlerin, öte yandan, kurumsallaşma arayışlarının her konuda aynı derecede olmadığı da bir gerçektir (Botcheva ve Martin, 2001: 1-2). Özellikle iç politikalarını da yeniden şekillendirecek olan konularda kurumsallaşmanın derinleşmesi sorunlu olabilmektedir. Bu bağlamda, çevrenin bir uluslararası sorun olduğu ve çevreyi korumaya yönelik çabaların da uluslararası olması gerektiği öncelikle bilim insanları ve Greenpeace gibi STK’lar ile Yeşiller gibi siyasi partiler tarafından da kabul görmeye başlamıştır (Ringquist ve Kostadinova, 2005: 87). Bu değişimde Uluslararası İlişkiler’in *Yeşil Teorisinin* (Paterson, 2012: 341-370) de katkıları söz konusudur. Zira çevreye ilişkin çözüm arayışları çevre sorununun sınır aşan niteliğinden dolayı küresel koruma mekanizmalarını zorunlu kılmaktadır.² Palmer’e (1992: 283) göre, küresel çevre sorunlarının çözülmesi için üç aşama gerekmektedir. Bunlar: belirgin kurallar oluşturmak, uyumlu hareket edilmesini sağlamak ve bunu kontrol etmek ve anlaşmazlıkların/uyumsuzlukların çözümü için otoriter bir bağlayıcı yöntem sunmak. Bu tespitlerin gerçekliğinin uluslararası toplum da farkında olarak uluslararası bir çevre düzeni ve rejimi oluşturmak için birçok konferans ve düzenleme yapmış/yapmaktadır.

Çevreyi korumak üzere bir uluslararası rejim gerekliliği akademik camia tarafından uzun süredir dillendirilmektedir. Ancak uluslararası çevre rejimi, STK’ların söyleminden başlayıp uluslararası anlaşmalar ve uluslararası örgütlerle sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu gereklilik için konunun bayraktarlığını üstlenen Birleşmiş Milletler (BM) bu alandaki en etkili kurum olmuştur (Meyer vd., 1997: 623). Özellikle, 1972 Stockholm süreci küresel çevre yönetimi için bir başlangıç olarak kabul edilebilir. BM’nin bu ilk girişimi "çevre" ve "diplomasi" entegrasyonu için milat olmuş ve sonrasındaki girişimler için kapı açmıştır (Hamblin, 2008: 555). Ancak günümüzde birçok uluslararası sözleşmeye rağmen çevre rejimlerinin mutlak başarıdan uzak olduğu söylenmelidir.

Bu çalışma, çevre bilinçlenmesinin tarihsel inşasını, çevre gündeminin uluslararası ilişkilere girişini ve çevreyi koruma rejimlerinin durumunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bakımdan birinci bölümde, çevre konusunun boyutları ve uluslararası ilişkilerde hangi bağlamlarda tartışıldığı ortaya konmaktadır. İkinci bölümde, çevre gündeminin uluslararası ilişkilere girişinin tarihsel arka planı, uluslararası anlaşmalar bağlamında tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde, uluslararası çevre düzeni ve rejimlerinin başarı ve başarısızlığı *uluslararası rejim* bağlamında ele alınmaktadır. Sonuç bölümünde ise genel olarak çevresel rejimlerin başarı ve başarısızlığı değerlendirilmektedir.

¹ Kyoto Protokolü’nde sera gazları Karbondioksit (CO₂), Metan (CH₄), Nitroz Oksit (N₂O), Hidroflorür Karbonlar (HFCs), Perfloro Karbonlar (PFCs), Sülfürhekza Florid (SF₆) olarak geçer (UNFCCC, 2017).

² Çevreyi koruma çabaları az sayıda aktör arasında ise uluslararası, ancak küresel katımlı ise küresel koruma çabaları olarak görülebilir. Bu bağlamda uluslararası ve küresel çabalar arasında bir fark olduğu söylenebilir.

1. Uluslararası İlişkilerde Çevresel Gündem

Tarihsel olarak uluslararası ilişkilerin bir politik gündemi haline gelmesi yeni bir süreç olsa da çevresel sorunların etkileri 1800'lerin ilk yarısına (Keleş, 2013: 24) kadar gider. Küresel çevrenin değişimi veya çevre gündeminin uluslararası ilişkilerdeki gelişimi hiç kuşkusuz bilimsel çalışmalara bağlıdır. Temel bilimler, teknik ve mühendislik bilimleri ve sosyal bilimlerin çevreye ilişkin çıkarımları çevrenin politik alana girmesine olanak sağlamıştır (Choucri, 1993: 103). Bu çabalar en azından başlangıçta STK'ların girişimi olarak ortaya çıkmıştır. STK'ların, bu önemi dolayısıyla 1977'den itibaren çevreyle ilgili uluslararası sözleşmelere/toplantılara gözlemci olarak katılmalarına izin verilmiştir. Böylece STK'lar sadece çevrenin gündem oluşunda değil aynı zamanda çevre sözleşmelerinin ortaya çıkışında da etkili olmuştur (Raustiala, 1997: 722). Hatta STK'ların çevre müzakerelerinin ve dolayısıyla uluslararası çevre işbirliği sürecinin "ayrılmaz bir parçası" haline geldiği söylenebilir (Raustiala, 1997: 721). Örneğin, Greenpeace 1971'de BM Çevre Programı'ndan (UNEP) bir sene önce kurularak günümüzde dünyanın en büyük ve etkili çevreci derneklerden birisi olmuştur (Meyer vd., 1997: 635). Uluslararası sivil toplumun ozon tabakası, Antarktika ve okyanuslar gibi çevresel sorunlara odaklanan eylemleri, giderek genişlemekte ve devletleri oluşturulan çevreci duyarlılık içinde tutmaya çalışmaktadır (Wapner, 1995: 311-340). Özellikle, 1960'larda başlayan çevreci hareketler yanında kadın ve barış hareketleri gibi sosyal aktivist hareketler modern devletin en önemli politik aktörleri olan siyasal partilerde de kendini göstermiştir. Bu bağlamdaki hareketler daha küresel ve çevreci hassasiyeti taşıyan *Yeşiller Partisi* (Green Party) akımlarını da öne çıkarmıştır. Geleneksel partilerin uluslararası düzeyde hareket etme kısıtlarını aşma gayretinde olan (Heijden, 2002: 188) bu yeni tip partiler çevresel bilincin uluslararası alana yayılmasında etkili olmaktadır.

Çevresel gündem güvenlik konuları bağlamında da bir disiplin olarak Uluslararası İlişkilere (Üİ) girmiştir. Çevre ve güvenlik ilişkisi, her şeyden önce, dünyanın ekonomik olduğu kadar çevresel olarak da karşılıklı bağımlı olmasına dayandırılmaktadır (Myers, 1989: 23). Karşılıklı bağımlılık devletin egemenliğini ve otorite meşruiyetini küresel iklim değişikliği ve çevresel felaketler bağlamında da etkilemektedir. Aynı şekilde, asit yağmurları gibi sorunlar devletin klasik territorial otonomi yeteneklerini de sınırlandırmaktadır. Diğer taraftan, devletlerin çevreye ilişkin sorunların çözümü konusunda da tek başına başarılı olmalarının imkânsızlığı (Lifini, 2000: 120) ortaya çıkmaktadır. Çevresel güvenliğe karşı iklim değişikliği, ozon tabakasının delinmesi, biyolojik çeşitliliğin yok olması ve asit yağmuru gibi tehditler, temelde, kolektif eylem sorunu olan alanların başında gelmektedir. Zira insan üretimi olmayan ve "doğa" dediğimiz hava, su, toprak ve insan dışı türlerin varlığı ve kalitesinin devamı, "doğanın" korunması ile olasıdır (Litfini, 2000: 120). Kolektif eylem sorunu ve karşılıklı bağımlılık bu bakımdan küresel çevresel gündemin oluşumuna katkı sağlayan unsurlardandır.

Küresel çevresel sorunlar, aynı zamanda, çok taraflı ve karşılıklı olarak birbirine bağlı ekosistemler bağlamında da önemlidir. Bir bakıma ticaretin dışsallığı olarak okunabilecek olan bu olgu 20. yüzyılda çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Son dönemlerdeki yerel çevrenin gördüğü hasarın boyutları küresel etkileri daha çok ortaya çıkarmıştır. Kolektif eylem sorunu ile alakalı olarak kalkınma ve çevrenin korunması ikilemi uluslararası toplantıların en önemli konu başlığı ve sorunu olmayı sürdürmektedir (Lofdahl, 1998: 341). 1992'de çevreye zarar verecek ürün üretimi ve ticareti sırasında gerekli tedbirleri almak adına ve kalkınmanın iklim üzerindeki etkisini minimize etmek için "ticaret ile çevreyi dengelemek" (Johnson, 2015: 207-229) ilkesi yerleştirilmeye başlanmıştır. Tarım, kırsal kalkınma, istihdam ve sağlık gibi konularla da doğrudan ilişkili olan çevre konularına/sorunlarına birçok devletin daha territorial veya bencil yaklaştığı gözlenmektedir. Örneğin Dünya Ticaret Örgütü'nde (WTO) ticaretin serbestleştirilmesi ve çevre konuları ilişkilendirildiği zaman kırsal kalkınma ve istihdam gibi başlıklar daha öncelikli

görülebilmektedir. Bu durumda da kolektif eylem sorunu ile bağlı olarak WTO gibi çevre sorununa pozitif katkı yapması beklenen örgütlerin başarısızlığı ortaya çıkmaktadır (Tarasofsky ve Palmer, 2006: 899-900).

Yağmur ormanları konusu çevre bilinçlenmesine katkı sağlayan gündemlerden birisidir. Avrupa'nın ekonomik ve politik yayılması veya emperyalizmi süresince yağmur ormanları da paylaşılması gereken temel kaynaklardan birisi olarak görülmüştür. 1970'lerden sonra küresel ortak çevre/alan (*commons*) olması gerektiği konusundaki fikirlerden de etkilenecek yağmur ormanlarını korumaya yönelik girişimler artmıştır. 1980'lerle birlikte söz konusu girişimlerin de katkısı ile tropik ormanların korunması veya sürdürülebilir rejimlerin oluşması için uluslararası çıktılar da görülmeye başlamıştır. Öyle ki; ormanı korumak için teknoloji ve pazar temelli çıkarımlar yapılmaktadır (Cock, 2008: 315-333). Yağmur ormanları konusu, korumaya ve sürdürülebilirliği ilişkin yaklaşımlar farklı olsa bile çevresel bilinçlenmeye katkı sağlamaktadır.

Bir başka çevresel gündem olan biyoçeşitlilik bir türdeki gen ve türlerin çeşitliliği ile bir bölgedeki ekosistem çeşitliliğini içeren insan dışındaki canlı varlığını ifade etmektedir. Kitlesel yok oluşların ve bazı türlerin ortadan kalkmasının gözlemlenebilecek şekilde hızlanması bunları korumaya yönelik girişimleri de hızlandırmıştır. Yok oluşun en büyük sebebi dolaylı ve doğrudan insan davranışlarıdır. Doğaya karşı insan davranışı tarihsel olarak iki farklı çıkarımla gerçekleşmektedir. Birincisi, insanın doğanın efendisi ve doğanın insan türünün hizmeti için yaratıldığını savunan ve dinî referanslar da kullanan yaklaşımdır. İkincisi, doğa her ne kadar insan için yaratılsa da diğer canlıların ve gelecek nesillerin de hakları olduğu ve insanın koruma sorumluluğunu vurgulayan yaklaşımdır. Bu ahlakî ve etik tartışmada en zor konu koruma için fayda-maliyet konusudur. Zira dünyada her devletin ve bölgenin aynı miktarda canlı çeşitliliği ve korumaya yönelik olarak eşit bir kalkınma da söz konusu değildir. Bütün bu farklılık etik olarak herkesin uyacağı bir hukuksal düzenlemeyi de olanaksız kılmıştır (Yamin, 1995: 529-546).

1990'lara girilirken çevre konusunda küresel bilinçlenmenin büyük oranda sağlandığı söylenebilir. Bu süreçte çevre ve sera gazlarının etkisi küresel ısınma ile birlikte ele alınmıştır. Bilimsel bulgular ve geleceğe yönelik öngörüler konusunda ise bir konsensüs ortaya konmamıştır. Farklı çıkarımlar ve projeksiyonlar politik alanda nasıl bir yol izleneceği konusunda da sorunlar ortaya çıkarmıştır. Böyle olunca da, güvenlik ve politik olarak devletlerin bir maliyet yüklenme konusundaki isteksizlikleri ortaya çıkmaktadır (Skolnikoff, 1990: 78).

Michael Grubb (1990: 67-89), *International Affairs* dergisinde 1990'daki çalışmasında, çevre düzeni için sera etkisi üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır. Ona göre, yapılan bilimsel incelemeler 2030'a kadar küresel ısınma nedeniyle ortalama sıcaklık en azından son 120 bin yıldakinden daha yüksek olacaktır. O, bu tehdit ortaya çıkınca yapılabilecek en kötü şeyin bir şey yapmamak olduğu tespitini de yapmaktadır. Grubb ayrıca küresel bir çevre felaketinin eşiğinde olduğumuz ve bunu önlemek için bazı öneriler ileri sürer. Bunlardan ilki UNEP'in uzun süredir ön hazırlıklarını yaparak üzerinde çalıştığı çerçeve konvansiyonudur. Bu yolla resmî olarak uluslararası toplumun sorunun farkına varması sağlanacaktır. İkinci öneri, koşullarının ve amillerinin net olarak sunulmadığı bir karbon vergisidir. Karbon vergisi ile kirletenlerin bunu ağır vergilerle bedelini ödemesi ve temiz kaynakların teşviki gibi önlemler düşünülmektedir. Üçüncü öneri, ikincisine biraz yakın bir seçenek olan ticareti yapılabilir bir karbon emisyonuna izin vermek olarak ortaya çıkmaktadır. Burada yetkili olarak *ulusal mekanizmaların* mı kabul edileceği yoksa yeni *küresel mekanizmaların* mı kurulacağı temel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü öneri ise, bir küresel antlaşma aramak yerine bölgesel anlaşmalar ve düzenlemeler ile sorunun çözümünü sağlamaktır. Zaten başta AT/AB nezdinde olmak üzere bu tarz anlaşmalar yapılmaya başlamıştır. Grubb'un önerilerinin güncel konferanslarda hala tartışıldığı göz önüne alınırsa geçerliliğini koruduğu söylenebilir.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/24

Quan Li ve Rafael Reuveny (2006: 935-956), demokrasi ve çevreye etkileri konusundaki çalışmalarında demokrasinin olumlu ve olumsuz etkilediği noktadaki iki görüş arasında olumlu olan tarafa yakındır. İstatistiki verilerle destekledikleri analizlerinde insan aktivitelerinin çevre bozulunda belirleyici olduğundan hareketle demokratik ülkelerde çevre konusunda daha duyarlı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bakımdan çevre ve siyasal rejimler arasında da bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, uluslararası hukukun ayrı bir alanı olarak uluslararası çevre hukuku da ayrı bir çevresel gündemdir. Uluslararası çevre hukuku gelişimi 1972 Stockholm Konferansı ile başlamıştır (Elver, 2006: 886). İklim değişikliğinin tehlikeli boyutlara varması ve bunu önleyecek yasal düzenlemelerin olmaması, kurumsal boşluk oluşması gibi sorunlara binaen konu ile ilgili uluslararası kurallar oluşturma ihtiyacı dolayısı ile uluslararası çevre hukuku da gelişmektedir.

2. Küresel Çevre Bilincinin Gelişimi

Çevreye ilişkin uluslararası düzenlemelerin esasında BM düzeninden çok önceleri 1880'lerde başladığı söylenebilir. İlk başlarda genellikle biliminsanlarından oluşan farklı uluslardan katılımların olduğu hükümet dışı çabalar veya bir bakıma vakıf girişimleri yer edinmiştir (Meyer, 1997: 625). 19. yüzyılın sonlarından itibaren çevre sorunları uluslararası düzeyde *acil sorunlardan* birisi olarak algılansa da çevre ile ilgili uluslararası anlaşmaları oluşturacak görüşmeler 20. yüzyılın sonlarına doğru özellikle 1970'lerde başlayabilmıştır. Çevresel sorunların küresel boyuttaki etkilerinin görülmesi çevre bilincinin gelişmesini sağlamış ve çevre ile ilgili uluslararası işbirliği arayışlarını da başlatmıştır. 1970'ler sonrası "çevre krizine" küresel boyutta cevap verilmeye çalışıldığı (Gomes, 2012: 92) bir süreç olmuş ve çevre konusu önemli bir gündem olarak çeşitli uluslararası konferans, protokol ve uluslararası örgütlerde sıkça işlenmiştir (Driesen, 2006: 253). Böylece çevre ile ilgili değişik düzeylerde birçok uluslararası adım da atılmıştır (Turgut, 2014: 12). Öyle ki 1970'lerden bugüne kadar 1000 civarında çok taraflı ve 1300'den fazla da ikili çevre anlaşması bulunmaktadır (Green ve Colgan, 2013: 473). Bu da dünyada bir "yeryüzü bilinci"nin (Nakazawa, 2006: 70) oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir.

Küresel boyutta çevre sorunlarına karşı ilgi 1972'de artış göstermiş olsa bile ulusal ve uluslararası STK'lar vasıtası ile çevre sorunları çok boyutlu olarak tartışılmaya çok daha önceleri başlamıştır. Zaten STK'ların çabaları Stockholm Konferansı'na hazırlık süreci, konferansın gerçekleşmesi ve BM'nin çevre sorunları üzerinde düzenli konferanslarına başlamasına ön ayak olmuştur (Feraru, 1974: 33-37). Stockholm Konferansı'nda BM'ye gelecekteki konferanslar ve hedefler için çevre konusunda çalışmak üzere örgütsel yapıların kurulması tavsiyesinde de bulunulmuştur. Çünkü 1972'ye kadar çevreye dâhil edilebilecek konular BM bünyesindeki Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gibi kuruluşlara bağlı olarak çalışılmıştır (Johnson, 1972: 255-301).

Çevre sorunları 1972'de daha çok "insani çevre" olarak algılanmıştır. Bu anlayış da insan aktivitelerinin çevreye dolayısı ile kendisine zararları bağlamında bir analiz sunmaktadır. Bu nedenle de çevre sorunları ve ona ilişkin çözümler büyük oranda ulusal düzeyde ele alınmak zorunda kalmıştır. Yine de 1972 ile meselenin küresel boyutları da kabul görmeye başlamıştır (Bishop ve Munro, 1972: 348-349). Bu yılda, Stockholm'de gerçekleştirilen BM İnsan Çevresi Konferansı'nda, çevre sorunlarının uluslararası boyutta ele alınacağı bir organ kurulmasına karar verilmiştir. Konferans sürdürülebilirlik; yaban hayatı ve yaşam alanlarının korunması; zehirli maddeler; denizlerin kirliliği; nüfus artışı; nükleer silahlar ve biyosferin ekolojik dengesi konularını içermektedir (un-documents.net/unchedec, 2017). 1972 sonrası BM düzenli olarak çevre konulu çalışmalar yapmaya başlamış ve bütün bu yönleri ile 1972, küresel çevre bilinci için bir milat olmuştur.

1984'te "Toronto Grubu" ile çevre konusunda ABD, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç'in başlattığı (Çoban, 2016: 86) ve Avustralya, Avusturya ve İsviçre'nin de sonradan katıldığı (columbia.edu, 2017) toplantılar düzenlenmiştir. Atmosfere zararlı gazların emisyonunu önlemek amacıyla toplanan Toronto Grubu'nun çalışmaları sonucu 1985 Viyana Ozon Tabakası Sözleşmesi imzalanmıştır (Sprinz ve Vaahtoranta, 1994: 96). Viyana Ozon Tabakası Sözleşmesi ile ozon tabakasındaki değişikliklerden kaynaklanan muhtemel olumsuz etkiler hakkındaki bilimsel bilgileri geliştirmek gerektiği vurgulanmıştır (UNEP, 2001). Bu sözleşmenin ardından, aynı yıl hazırlanan Helsinki Protokolü Avrupa'daki 19 ülkenin 15 yıl içinde sülfür dioksit emisyonunun %30 oranında indirimini hedeflemiştir (Ringquist ve Kostadinova, 2005: 87).

Çevre ile ilgili BM öncülüğünde atılan önemli adımlardan birisi de 1988'de oluşturulan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'dir (*Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)*). Bu panel, WMO ve UNEP tarafından iklim değişikliği üzerinde insan etkileri ile ilgili faaliyetleri değerlendirmek üzere düzenlenmiştir. Panel aynı zamanda iklim değişikliği ile ilgili belirli periyotlarda raporlarla tespit edilen durum hakkında ilgili kurumları bilgilendirmektedir (IPCC Factsheet, 2013). Aynı şekilde 1991 Cenevre Sınır Ötesi Hava Kirliliği Konvansiyonu da çevre kirliliği konusunda küresel bilincin geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Uçucu Organik Bileşikleri sınırlandırmak amacıyla devletler, bir takım performans standartları üzerinde anlaşmıştır. Böylece bu konvansiyon, ortak hareket etme ve bir araya gelebilme noktasında önemli bir adım olmuştur (Byrne, 2015: 38). 1989'da imzalanan 1992'de yürürlüğe giren Basel Konvansiyonu uluslararası ticarete konu olan tehlikeli madde taşımacılığı ile ilgili düzenlemeleri içerir. Bu konvansiyon, "insan sağlığını ve çevreyi nesil, yönetim, sınır aşan hareketler ve tehlikeli atıklara karşı" korumayı amaçlamaktadır (Kellenberg ve Levinson, 2014: 139).

1987'de imzalanan Montreal Protokolü, konusundaki o tarihe kadar yapılan en başarılı uluslararası düzenlemeyi getirmiştir. Ozon tabakasının gördüğü hasarların daha fazla artmaması için emisyon düzenlemeleri yapmak üzere 196 ülke bu protokole taraf olmuştur (Bartscher, Rübhel ve Sheshinski, 2010: 775). Böylece bu protokol, o zamana kadarki çevre konusundaki en başarılı çok taraflı anlaşma olarak görülmektedir (Williamson, 1990: 735).

1992 Rio Konferansı kalkınmada çevrenin de önemli olduğunu vurgulayan (McMichael, 2009: 247-262) bir konferans olarak öne çıkar. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED) olarak da bilinen bu organizasyon sonunda hazırlanan Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi, devletlerin gelecekte çevreye yönelik izleyecekleri politikalarla aralarındaki işbirliğini düzenlemeye yönelik genel ve evrensel nitelikteki ilke ve kuralları belirlemeye çalışmıştır (Pallemarts, 1993: 613). Bu amaçla konferans sonunda Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (*United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC*) imzaya açılmıştır. Bağlayıcı olmasa ve önemli yükümlülükler içermese de (Busch vd., 2005: 155) UNFCCC çevresel bilincin küreye yayılmasında önemli bir adımdır.

UNFCCC'nin sera gazı emisyonlarının artması ile gözlemlenen iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı çözüm üretmediği görülünce yeni adımlara ihtiyaç olmuştur. Bu bağlamda, iklim değişikliği ile mücadele konusunda bağlayıcı niteliğini güçlendirmek ve gelişmiş ülkelere kaynaklanan olumsuz etkileri önlemek için geniş kapsamlı ve ileriye dönük bir çalışma olarak Kyoto Protokolü hazırlanmıştır (O'Neill ve Oppenheimer, 2002: 1971-2). Bu protokol sanayileşmiş ülkelere, sera gazı emisyonlarını yaklaşık yüzde 5 oranında azaltmalarını; ABD, AB ve Japonya gibi en büyük oranda emisyonuna sahip ülkelere ise emisyonlarını yüzde 6 ila 8 oranında azaltmalarını yükümlülüğü getirmiştir. Ancak gelişmekte olan ülkelere dair herhangi bir sınırlama olmamıştır (McMichael, 2009: 251). Kyoto Protokolü sanayileşmiş ülkelere gelen emisyonlara sınır koyan ilk yasal bağlayıcılığı olan uluslararası anlaşmadır (IEA, 2017).

Turkish Studies

Kyoto Protokolü sonrası düzenlemeleri de diyebileceğimiz ve 2015 Paris İklim Anlaşması'na hazırlık olarak değerlendirilebilecek (2007 Bali Eylem Planı, 2009 Kopenhag Mutabakatı, 2010 Cancun Anlaşmaları, 2011 Durban Platformu ve 2012 Doha İklim Müzakereleri gibi) önemli adımlar atılmıştır. UNFCCC Taraflar Konferansı Altıncı Toplantısı ve yardımcı organlarının 13. toplantıları 13-25 Kasım 2000 tarihleri arasında Hollanda'nın Lahey kentinde gerçekleşmiştir. Toplantının ana görevi ve amacı, Kyoto Protokolü'nde bahsedilen gelişmiş ülkelerdeki sera gazı emisyonlarının ilk etapta 1990 düzeyinin altına indirmeleri için gerekli adımların atılması ve UNFCCC'nin başarılı şekilde yürütülmesi için taraflar arasında bir anlaşmaya ulaşmak olarak ele alınabilir (Palmer, 1992: 279).

2007 Bali Eylem Planı ile Kyoto Protokolü'nün uygulanmasını sağlamak için bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kendi gelişmişlik konumlarına uygun olarak destekleyen veya desteklenen sürdürülebilir kalkınma hedefleri için ölçülebilir, raporlanabilir ve doğrulanabilir ulusal plan ve programlarına uygun azaltım faaliyetleri veya taahhütleri üstlenmeleri hedeflenmiştir (Berberoğlu, 2013: 20).

Kyoto Protokolü'ne Tarafların Beşinci Toplantısı 2009'da Kopenhag'da Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi adıyla 190'dan fazla ülkeden delegenin katılımıyla yapılmış ve 2020'ye kadar sera gazı emisyonlarına yönelik indirimler hedeflenmiştir. Bu konferansta UNFCCC kapsamında gelişmekte olan ülkelere maddi destek vermeyi kapsayan bir "yeşil fon" oluşturulmuştur (IEA, 2017). Konferans sonundaki kabul edilen mutabakat metni bağlayıcı olmasa da bir yol haritası niteliği taşımaktadır. Kopenhag Konferansı'ndaki netice üzerinde 2010 Cancun'daki toplantıda düşük beklentilere rağmen önemli kararlar alınmıştır. Öz olarak "Kyoto Protokolü altında yürütülen müzakerelerin devam etmesine ve küresel sıcaklık artışının 2 °C ile sınırlandırılmasının küresel bir hedef olarak belirlenmesi" ve ayrıca olanağı daha az olan ülkeleri teşvik edici bir fon oluşturulması karara bağlanmıştır (Tanlar, 2010).

Kopenhag'daki en önemli karar belki de Kyoto Protokolü'nün taahhüt süresinin 2012'de sona ermesinden dolayı küresel ısınmayla mücadele için tüm ülkeleri kapsayan ve 2020'de yürürlüğe girmesi amaçlanan bir anlaşmanın 2015'de imzalanması için bir yol haritasının belirlenmiş olmasıdır (Özdemir vd., 2013: 14). Bu kapsamda Durban Güçlendirilmiş Eylem Platformu Geçici Çalışma Grubu (ADP) gözetiminde bütün ülkeleri kapsayabilecek bir anlaşma için çalışmalar hızlandırılmıştır. BM Genel Sekreterinin (Özdemir vd., 2013: 17) de katkısı ile çeşitli toplantılar yapılarak söz konusu sözleşme için kararlılık sürdürülmüştür.

Kyoto Protokolü sonrası yapılan çalışmalar nihayetinde bağlayıcı yönleri olan bir anlaşmaya Paris'te 2015 BM İklim Değişikliği Konferansı ile ulaşılmıştır (Ünver, 2017: 4). Paris İklim Anlaşması'nın en önemli özelliği temel bir hedef koyarak (maksimum 2 °C ile sınırlı) taraf ülkeleri sınıflandırmaya gitmeden her ülkenin kendi kapasitesine ve koşullarına göre belirleyeceği hedeflere göre bir düzen öngörmesidir (Savaşan, 2017: 120). Böylece, 1800'lerde başlayan ve başlangıçta akademik camia ve STK'lar eliyle gelişen ve 1972 ile siyasal gündemlerden birisi olan çevresel bilinçlenme en zirve noktasına gelmiştir. Ortaya konan düzenlemelerin başarısı ise, konuya dair gerçek bir *uluslararası rejimin* kurulup kurulamadığı ile ilgilidir.

3. Uluslararası Çevre Rejimi

Uluslararası ilişkilerde çevresel gündem gelişip karşılıklı bağımlılığın da etkisiyle bir şeyler yapmak konusunda devletlerin bilinçlenmeye başlaması ile bir çevre rejimi için de adımlar atılmaya başlanmıştır. Zaten karşılıklı bağımlılık tecrübe edilmeye başlandığı zaman, devletler, bilim ve teknolojik kapasitelerini daha verimli kullanabilmek için uluslararası rejimleri kurma çabalarına da başlamıştır (Haas, 1975: 147). 1970'lerden sonra Uİ disipliniinde karşılıklı bağımlılık (Keohane ve Nye, 1993: 384-398; Haas, 1975: 827-876), devlet dışı aktörlerin etkinliği (Martin, 2007: 111) ve

“rejim” ve “kurumlar” önemli tartışma alanlarından olmuştur. 1980’lerle birlikte teorik bir zemine oturan uluslararası rejimler; aktörlerin uluslararası ilişkilerin belli bir alanı/sorunu/konusunda beklentileri çerçevesinde açık ya da gizli olarak oluşan *ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürlerini* anlatır (Krasner, 1983: 1-21; Keohane, 1984: 57). Devletler uluslararası rejimleri kurarak kendi üzerine düşen maliyeti azaltıp kazancı artırmaktadır (Brown, 2008: 119-120). Rejimlerin oluşması önemli deneyimler gerektirdiği için zor olsa da rejimler başarılı şekilde kurulunca hayatta kalmada oldukça başarılıdır (Krasner, 1983: 357-358).

Ruggie (1982: 380-381), ABD öncülüğünde kurulan ekonomik ve ticarî *rejimlerin* mevcut uluslararası rejim tartışmalarının ontolojisini oluşturduğunu söylemektedir. Bu bakımdan rejimlere en iyi örneğin GATT ve devamı olan WTO olduğu söylenebilir (Laursen, 2003: 1-20). Rejimler, *demokratik barış* çabası/teorisi gibi potansiyeller (Samhat, 2005: 179-189) için de tartışmalar veya öneriler ile gündeme gelmektedir. Rejimler bir devletin kaynaklarını değiştirmekten çok *ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri* vasıtasıyla davranışlarını etkileme bağlamında değerlendirilmelidir. Otonomisi güçlü rejimler bu bakımdan daha etkileyicidir (Krasner, 1982: 506).

Çevre rejimlerini de belirli çevre sorunu alanlarına ilişkin olarak üzerinde anlaşılmış ilke, norm, kural ve karar alma prosedürlerinden oluşan sosyal kurumlar şeklinde (Krasner, 1983: 186) ele almak mümkündür. Uluslararası çevre rejiminin kurulmasında ve bağlayıcılığının oluşturulmasında devletler kendi menfaatlerine göre (Byrne, 2015: 58; Palmer, 1992: 270) hareket etmektedir. Uluslararası çevre anlaşmalarının etkinliği ile ilgili sorunlar da genel olarak uluslararası işbirliği ile ilişkilendirilmektedir (Ringquist ve Kostadinova, 2005: 87). Zira Barret’e (1994: 78) göre, uluslararası çevre rejimi devletlerarasındaki işbirliği kapsamında değerlendirildiğinde, devletlerin çevre rejimine çıkarları ile çatışmadığı sürece dâhil olduğu gözlenmektedir.

Duncan Brack (1995: 497-514) ticaret ve çevre arasında önemli bağlar olduğunu ortaya koymaktadır. Zira uluslararası ticaret ile sahip olunan kaynakların etkili kullanımı veya ihtiyaç fazlası kullanımı sağlanmaktadır. Ancak çevreci bakış açısı ile kaynakların suiistimali de olasıdır. Soğuk Savaş sonrası değişen ve yeni gündem olarak kabul gören çevre ve ticaretin liberalleşmesi ve WTO’nun kurulması kararları aynı dönemdedir. Ancak ticaret rejimi konusunda bağlayıcı ve güçlü bir WTO varken benzeri bir rejim ve örgüt çevre konusunda ortaya çıkamamıştır. Michael M. Bechtel ve Jale Tosun (2009: 932) ise, ikili ticaret anlaşmalarının çevre konusunda uluslararası düzenlemelere katkı sağlayabileceğini ileri sürer. Onlara göre, yüksek düzeyli çevreci devlet ve düşük düzeyli devletler ticaret anlaşmalarında düşük düzeyli çevre hassasiyeti olan partnerin daha çevreci davranmasını istemektedir. Zira ticaret sadece ticaret değil aynı zamanda kendi vatandaşlarının iş güvencesi ve hayat kalitesi ile ilgilidir.

Küresel bir çevre rejimi başaramamış olsa da kendisi de bir rejim örneği olan AB gibi bölgesel aktörlerin girişimleri önemlidir. Arild Underdal ve arkadaşlarının (2012: 417-487) da tespit ettiği gibi karşılıklı bağımlığın çevre konusunda olumsuz sonuçlar doğuracağı yönündeki görüşlerin aksine önemli aktörlerin tek taraflı da olsa emisyon indirimleri diğerlerini etkileyebilmektedir. Örneğin AB, bu konuda kendi düzenlemeleri ile tek taraflı olarak bazı kısıtlama hedefleri koymuştur. Bu durumun dünyanın 3/5’i kadar karbon emisyonu yapan beş büyük aktörü de etkilemesi mümkündür. Zira AB 1990’lardan itibaren iklim değişikliği konusunda hep ön planda bulunmuştur. AB Kyoto’da da öncü bir rol oynamıştır. AB’nin bu liderliği “yumuşak liderlik” olarak görülmüştür. Yani AB iklim değişikliği ile mücadele noktasında yeterli politik ve ekonomik yaptırıma sahip değildir. Önemli bir kirletici olarak AB’nin Kyoto sonrası sera gazı emisyonlarını 2020’ye kadar %20 oranında azaltma duyurusu (EEA, 2017) önemli görülmüştür. AB’nin çevre konusunda söylemleri kadar başarılı olmadığı veya yerine getiremeyeceği kadar vaatte bulunduğu da ileri sürülmektedir (Kilian ve Elgström, 2010: 255-273).

Süreç olarak BM Genel Kurulu'nun 1972 tarihli 2997 sayılı kararı ile ihdas edilen UNEP, küresel çevre gündemini belirleyen, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutunun BM sistemi içinde tutarlı bir şekilde uygulanmasını teşvik eden bir çevre otoritesi olmaya çalışmıştır. İnsanların, gelecek nesillerin yaşam kalitesini iyileştirmesi için bilgilendirilerek çevre için ortak hareket edilmesini teşvik etmek (UNEP, 2017) şeklinde de amacı tanımlanmıştır. UNEP bugün çeşitli birimleri (mfa.gov.tr, 2017) aracılığıyla faaliyetlerini yürütmektedir. UNEP standartlar belirleme işlevine sahip olmasa da veri bankası oluşturma ve devletleri çevre konusunda bilinçlendirmede yetkindir. Bugün UNEP'in en önemli faaliyeti çevre alanında uluslararası sözleşmeler için bir katalizör ve kolaylaştırıcı olmasıdır. Bu sayede kendi kuruluşu sonrasındaki sözleşmelere öncülük etmiştir (Williamson, 1990: 727). Ayrıca UNEP, Stockholm'ün çevre ile ilgili "ortak sorumluluk ilkesini" ortaya çıkarmıştır (Byrne, 2015: 45).

UNEP çevre koruma ile ilgili fon sağlamak ve uluslararası toplantılar yapmak suretiyle ozon tabakasının korunması noktasında önemli bir rol oynamıştır (Sprinz ve Vaahtoranta, 1994: 89). UNEP önemli katkılarına rağmen çevre koruması için yeterli bir uluslararası organizasyon değildir (Palmer, 1992: 260-261). Bir yaptırım gücü olmasa da UNEP küresel bir çevre rejimi için *prosedür* ve ortak sorumluluk *ilkesini* oluşturmaktadır. Bu bağlamda UNEP, bağlayıcı sözleşmeler ve görece olarak güçlenmekte olan küresel çevre rejiminin en önemli adımı olarak görülebilir.

UNEP düzenli olarak çevre konulu toplantılar tertipleyerek teşvik görevini yerine getirmeye çalışmıştır. İklim değişikliği ile mücadele için bütün uluslararası toplantılarda uluslararası işbirliği ve koordinasyon ile çalışılması gerektiği (Holzinger, 2008: 553-554) vurgusu sürekli yapılmıştır. Bunun yanında çevreyle ilgili problemlerin artması uluslararası toplumu işbirliği yapmaya itmiştir. Örneğin, bu minvalde, 1989 Lahey Bildirgesi ile çevre ile ilgili düzenlemelerin yapılması için yeni kurumlar kurulması ve güçlendirilmesi tavsiye edilmiştir (Williamson, 1990: 737). Çevreci uluslararası anlaşmalar sayesinde toplumsal ve ekonomik gerçeklerle uyumlu politikalar oluşturulması ve standartlar belirlenmesinin yanında yasal olarak bağlayıcı olan çok taraflı anlaşmaların yapılması ve ekonomik açıdan teşvik sistemleri ve düzenleyici mekanizmaların oluşturulması amaçlanmıştır (Gomes, 2012: 89).

UNFCCC, "atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli sınıra ulaşmasını engellemek ve bu noktada insandan kaynaklanan etkiyi önleyecek bir seviyede tutmak" şeklindeki amacını 2. maddede belirtmiştir. Sözleşmenin genel ilkeleri ise 3. maddede sayılmıştır. Buna göre: taraflar, iklim sistemini gelecek nesil adına korumalıdır; taraflar, iklim değişikliğinin nedenlerini öngörmek, önlemek ve etkilerini en aza indirmek ile görevlidir ve bu konuda gerekli tedbirleri almalıdır; taraflar, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamalı ve sürdürülebilir kalkınma prensibi, ülkelerin kalkınma planlarına dâhil edilmelidir. Sözleşmenin 4. maddesi ile taraf ülkelerin yükümlülükleri tarif edilmiştir (UNFCCC, 2017). Buna göre, taraflar üçüncü maddede ifade edilen amaçlar doğrultusunda, iklim değişikliğini azaltacak önlemleri içeren ulusal kalkınma programları hazırlamalı, iklim değişikliğinin daha kötü bir duruma gelmemesi için gerekli tedbirleri almalı bu noktada doğal kaynaklar korunmalıdır...

Sözleşmeye taraf ülkeler "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi" uyarınca yükümlülüklerine göre üç grupta toplanmıştır. Buna göre birinci grup, sanayileşmiş ve bu nedenle de iklim değişikliğine en fazla etkide bulunan ülkelerdir. Bunlar, aynı zamanda, iklim değişikliğini önleme ve mücadele etme konusunda daha fazla finansal ve kurumsal kapasiteye sahip olan ülkelerdir. Bir başka grup ise sanayileşmiş ülkelerdir fakat bu grup sözleşme kapsamında gelişmekte olan ülkelerin sorumluluklarını yerine getirmede yardımcı olmak için mali yardım ve teknolojik destek sağlayan ülkelerdir. Üçüncü grupta ise, pazar ekonomisine geçiş sürecinde olan ülkeler vardır. Bunlar aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler kategorisinde değerlendirildiğinden sözleşmede yer

alan yükümlülükler noktasında bu ülkelere emisyon azaltım veya sınırlama gibi konuların belirlenmesinde esneklik sağlanmıştır (IISD, 2017).

UNFCCC rejimine daha sonra 1994 Sülfür Protokolü'nde anlaşmazlıkları Uluslararası Adalet Divanı'na götürme imkânı da eklenmiştir. Bu da devletlerarasında anlaşmazlık olduğu zaman bir mahkemeye başvurma hakkı getirmektedir (Byrne, 2015: 53). Bu da, rejim tanımında yer alan *kurallara* bir örnek oluşturmaktadır. Devletlerin emisyon miktarları eşit değildir ve emisyon oranları devletlerin gelişmişlikleri ile orantılıdır. Bazı devletler kirliliğin kaynağı olurken bazı devletler mağduru olabilmektedir. O nedenle Kyoto Protokolü'nün devletlere verdiği sorumluluklar eşit değildir (Sprinz ve Vaahtoranta, 1994: 80). Kyoto Protokolü "Temiz Kalkınma Mekanizması" oluşturmuştur. Burada amaç gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları esnasında çevreye verdikleri ve verebilecekleri zararları en aza indirmektir. Kyoto asimetrik yükümlülükler yüklemiştir. Ancak, sadece gelişmiş ülkelere sorumluluk yüklemekten ziyade gelişmekte olan ülkelerin de fosil yakıt kullanımının kontrol altına alınması gerekliliği vardır. Kyoto Protokolü bir takım uyum süreçleri de önermektedir. Bunlar, protokolün tanımladığı kategorilerdeki devletlere uygun olarak çeşitli önlemler ve aksiyonlar listesi şeklindedir. Üç önemli mekanizma öngörülmektedir: uygulamaya dahil olma; temiz kalkınma mekanizması ve daha düşük konumdaki ülkelere emisyon düşürücü yatırımlara kredi sağlamak şeklindedir. Ayrıca ülkelerin hedeflere ulaşmak için neler yapabileceği ve neleri yapamayacağı da belirlenmiştir (Christoff, 2006: 843-844). Kyoto Protokolü önemli bir rejim kurma gayesinde olsa da çevre sorununa yönelik ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri oluşturamamıştır.

21. İklim Konferansı'nda 12 Aralık 2015 gecesi tüm tarafların kabul ettiği "Paris İklim Anlaşması" imzalanarak önemli bir rejim kurulmak istenmiştir. 195 ülke tarafından kabul edilen küresel nitelikte bir anlaşma olan Paris İklim Anlaşması, iklim değişikliğine ilişkin uzun çalışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İçerikte yine tüm taraflara emisyon azaltmada bulunması yükümlülüğü getirilmişse de her ülkenin kendi koşullarına göre hareket etme esnekliği sağlanmıştır. Buna "ortak fakat farklılaşmış sorumluluk ilkesi" denmektedir (Clemencon, 2016: 6-15). Aynı şekilde sıcaklık artışının 1,5 derecede tutulması hedefe konmuştur. BM liderliğinde 195 taraf ülkenin gelişmiş, gelişmekte ve az gelişmişliklerine göre farklı maliyetler yükleyen (Karakaya, 2015: 3) bir rejim öngörmüştür. Paris İklim Anlaşması aynı zamanda iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak için finansman destek mekanizması da oluşturmuştur (Özlüer, 2016: 6). Yeşil İklim Fonu gibi kurulan mekanizmaların Paris İklim Anlaşması'nın ihtiyaçlarını karşılamadaki yeterliliği (Özlüer, Turhan ve Özlüer, 2016: 6) sorgulanmaktadır. Bu durum kurulmaya çalışılan çevre rejiminin başarısını etkilemektedir. Diğer taraftan, Paris İklim Anlaşması iklim değişikliği ile mücadele konusunda evrensel bir anlaşmayı temsil etse de başta ABD olmak üzere, Çin ve Hindistan imza attıkları hükümlere uymaya yanaşmamışlardır (Clemencon, 2016: 16). Aslında, Paris İklim Anlaşması küresel katılımı ve bir şeyler yapılması gerektiği ve çevre konusunda çözüm arayışının sürmesi gerektiği noktasında bilinçlenmenin en son aşamasını temsil etmektedir. Bununla birlikte küresel çevre rejiminin önündeki en büyük düşman olan çevresel fırsat ve maliyetlerin paylaşımı konusunda (Clemencon, 2016: 1-2) bir uyuşmanın eksikliği karşımıza çıkmaktadır.

Çevre rejimleri ile ilgili önemli bir nokta sorun hakkındaki bilimsel bilgilerin tek değişken olarak görülüyor olmasıdır. Sadece bilgiye dayalı olarak devletlerin uluslararası işbirliğine gidecekleri veya fedakarlıklarda bulunacakları varsayımı sorunludur. Örneğin ozon tabakasının delinmesi konusunda bir takım rejimler işlerlik kazansa da yağmur ormanlarının korunması konusunda aynı başarılar gösterilememiştir. Bu durum da, esasında, problem hakkında bilgilerden daha çok problemlerin sonuçları ile karşılaşmadaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Dimitrov, 2003: 124). Bu farklılık devletleri çevre konusunda kapsayıcı ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri oluşturma güdüsünden uzaklaştırmaktadır.

Turkish Studies

Hugh Ward (1993: 2003-205) çevre konusunun ortak değerlerin korunması ile ilgili olduğunu ve bir kolektif aksiyon sorunu olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, her kolektif aksiyonun da “bedavacılık” (*free rider*) gibi bazı sorunları vardır. Ayrıca, çevreye zarar veren devletler, maliyete katlanma noktasında sorumluluktan kaçma yolunu da tercih edebilmektedir. Rejimlerin de ortak değerlerin korunması konusunda sorunları olabilmektedir. Örneğin Haas (1989: 377-380), Akdeniz’in kirletilmesinin önlenmesi konusunda bütün kıyıdaş ülkelerin öncelik ve gelişmişlik düzeyleri farklı olduğu için kirleten ve kirleticilere karşı aynı görüşleri paylaşmadığını ileri sürmektedir. Bu bakımdan gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler kirleticilerin nitelikleri konusunda bile rejimlerin ruhunu oluşturan norm ve kurallara uyum gösteremeyebilmektedir. Benzeri sorunlar dolayısı ile devletler, örneğin, uluslararası nehirlerin düzenlenmesinde daha çok ikili müzakereleri (Zawahri ve Mitcheel, 2011: 835) tercih ederek güçlü rejimlerin oluşumuna engel olabilmektedir.

Çevre sorunlarına yönelik protokoller, anlaşmalar ve konvansiyonlar (Gomes, 2012: 87-1002) büyük oranda tavsiye niteliğindedir ve çevre bilincinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Çevresel düzenlemelerde devletlerin “çıkar-odaklı” hareket etmesi başarılı rejimlerin oluşmasını engellemektedir (Sprinz ve Vaahtoranra, 1994: 78). Örneğin, ABD pek çok çevre anlaşmasının oluşumuna aktif bir biçimde katılsa ve anlaşma metninin şekillenmesinde rol oynasa da söz konusu anlaşmaları onaylama veya ilgili rejime taraf olma noktasında sorumluk almaktan uzak durmaktadır.

ABD çevre ve çevrenin korunması konusunda küresel bilinçlenme ve rejimlerin oluşumu için Soğuk Savaş dönemindeki isteğini ve rolünü kaybetmiştir. Zira ABD 1970’ler ve 1980’ler boyunca çevresel girişimlere öncülük etmiş ve hatta 1992’deki anlaşmalara önyak olmuştur. Ancak Soğuk Savaş sona erince dış politikasında ve küresel hegemonyasında çevre konusu daha az yer bulmaya başlamıştır. Özellikle Kyoto Protokolü düzenlenmesinden ayrılması ve diğer sınırlayıcı düzenlemelere dâhil olmaması hegemonya rolü ile ilgili de tartışılmasına zemin hazırlamıştır. ABD’nin iş maliyet yüklenmeye gelince dışarıda durmaya çalışması, her şeyden önce Amerikan dış politikasında baskı gruplarının etkinliğini ve politik sisteminin yapısının kısıtlayıcı yönünü göstermektedir. Zira Amerikan Senatosu ve Temsilciler Meclisi daha çok bu çıkar gruplarını gözetmekte ve Başkanları durdurabilmektedir. Kısacası, ABD Küresel üstünlüğünü daimi kılmak için bencil ve çıkarıcı davranmaktadır (Falkner, 2005: 585-599).

11 Haziran 2001’de dönemin ABD Başkanı George W. Bush Kyoto Protokolü’nde yer alan emisyon hedeflerinin “keyfi ve bilime dayanmadığını” ifade etmiştir. Bush protokolün küresel ekonomik sisteme ve ABD’ye maliyetlerinin yararlarını geçtiğini belirtip Protokol’den çekilme nedeni olarak da emisyon azaltma konusunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorumluluklarının haksız yükünden bahsetmiştir. Bush’un bu kararının ardından diğer bazı katılımcılar da protokolün amaçlarını gerçekleştiremeyeceğini varsayarak ABD’yi izlemiştir (Peel, 2010: 68).

Küresel düzeyde çevrenin korunması konusunda bilinçlenme safhasında ABD önemli roller üstlenmiş ve diğer gelişmiş ülkelere örnek olmuştur. Ancak söylem ve aktivist hareketlerin birleşip bir küresel çevre rejimi oluşmaya başladığı süreçte ABD en çok kirleten ve en çok kaynak tüketen devlet olarak bu sürecin dışında kalmayı seçmiştir. Glen Sussman (2004: 349-369) bu iki farklı uç noktayı da ABD’nin temsil ediyor olmasını onun kendine has yapısı ile açıklamaktadır. Zira ABD’de politikaların yapımı ve uygulanmasında Başkan, Senato ve Temsilciler Meclisi dışında STK’lar ve lobi şirketleri aracılığı ile çıkar gruplarının da etkinliği oldukça yüksektir. Bu bakımdan, hem bilinçlenme kampanyaları hem de ABD’nin çevreye ilişkin düzenleyici kurumların dışında kalmasında bu grupların belirleyici etkisi olmuştur. Böylece, ABD dışarıda kalınca diğer büyük güçler de çevre rejiminin oluşmasına katkı sağlamaktan uzak durmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, öncelikle uluslararası ilişkilerdeki çevresel gündemi ele almıştır. Bu gündem içinde çevre çok genel bir çerçeve olarak sunulmuş ve içerisinde sera gazlarından yağmur ormanlarının durumuna kadar çok boyutlu konuları kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, ilk olarak çevresel gündem denilince sadece iklim değişikliği değil bütün boyutları ile bütüncül bir sentez yapılmak istenmiştir. Daha sonra, bu gündemin çevresel bilinçlenme bağlamında Uİ'de bir sorun olarak görülmesi ve bu soruna ilişkin düzenleme girişimleri değerlendirilmiştir. Uluslararası çevre rejimleri bağlamında ise, anlaşmalarla yapılmak istenen ve neden hedeflere ulaşamadığı tartışılmıştır. Bu çalışmanın cevap aradığı asıl soru da aslında *neden başarılı bir çevre rejimi oluşturulamadığı* sorusudur. Bu bağlamda, henüz, bir rejimi tanımlayan devletlerin belli bir alanda kabul ettikleri ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma prosedürleri çevre konusunda gerçekleşmemiştir.

Çevre konusunda kapsayıcı bir rejim oluşmamış olsa da insanlığın önemli kazanımları vardır. Örneğin özel teşebbüs veya şirketlerin bile ISO ve EMS belgeleri olarak çevre konusunda gönüllü katkıları söz konusudur. Şirketlerin hükümet denetimi, gözlemi ve baskısı olmadan veya oldukça sınırlı baskısına rağmen bu çevre yönetişimi rejimine dâhil olması (Kollman ve Prakash, 2001: 400) bu kazanımın bir göstergesi olarak görülebilir. Bu kazanımlar sayesinde hükümetler, yerel yönetimler, uluslararası/yerel sivil toplum örgütlerinin de katılımı ile başarılı bir çevre yönetimi (Nakazawa, 2006: 70) sağlanabilir. Çevresel konulardaki bilinçlenme ve çözüm için yapılması gerekenler arasında bir çelişki vardır. Bu çelişkiyi göstermesi bakımından bir araştırmayı örnek olarak göstermek mümkündür. *Foreign Policy* dergisinin Amerikan Uİ camiası üzerine yaptığı araştırmada ABD'nin dış politikasının önündeki en büyük tehdit %37 ile küresel iklim değişimi yani çevre sorunları olmuştur. Akademisyenlerin %40'ı öncelikle veya ikincil çalışma konularının güvenlik olduğunu ve sadece %7'sinin çevre ile ilgilendiği ortaya konmuştur. Obama kendilerine 1 milyar dolar bütçe verse hangi soruna harcama yapacağı şeklindeki soruya %55 oranında iklim değişikliği/sera gazları sorunu için harcama yapacaklarını söylemiştir (Maliniak, 2009: 84-86). Frances Cairncross (1994: 35) çevre sorunlarının zengin ve fakir ülkelerde farklı kaygılarla ele alındığını ileri sürmektedir. Zengin ülkelere dolaylı yollardan ve küçük zararlar geldiği için zengin ülkelerde çevreye duyarlılık duygusal bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası çevre anlaşmalarının başarısı, devletlerin yapmaları gerekenden veya yaptıklarından çok daha fazlasını yapmalarını gerektirmektedir. Bu da, devletlerin söz konusu anlaşmaları kabul etmelerini zorlaştırır ve dolayısıyla çevre anlaşmaları çok fazla beklentiyi karşılayamayabilir (Ringquist ve Kostadinova, 2005: 87). Örneğin Çin, WTO üyeliği ile ticarete liberalleşme sağlamanın en ileri adımını atmıştır. Açık ticaret ve çevresel koruma konusunda ise kirletmeyi azaltmak için ancak 2003 sonrası yasal düzenlemeler yapmaya başlamıştır (Zeng ve Eastin, 2007: 971-991). Devletlerin kazançlı olacaklarını gördükleri alanlarda istekli olurken maliyeti yüksek olan çevre gibi konularda isteksiz davrandıkları ortadadır. Bu durum çevresel rejimlerin başarısını etkilemektedir.

Çevre rejimlerinin başarısı konusunda aktörleri işbirliğine zorlayacak ölçüde büyük çevresel güvenlik açığı görülmemektedir. Öyle olmasaydı şu ana kadar uluslararası toplum bir çözüm üretmiş olurdu. Zaten Keohane'e (1993) göre, çevre rejiminde aktörlerin davranışları küçük bir rol oynamaktadır ve etkisizdir. Bugüne kadar çevre ile ilgili gelişmelere bakıldığında uluslararası toplumun yetersiz kaldığı ortaya çıkmaktadır. Günümüze kadar yapılan birçok uluslararası çevre sözleşmesi etkisiz kalmıştır. Çünkü çevrenin korunması için gerekli uluslararası işbirliği sağlanamamıştır (Kellenberg ve Levinson, 2017-4: 135-169). Bu bakımdan, çevre sorununun bilimsel analiz ve veriler sunmanın ötesine geçerek aktörlerin tek başlarına üstesinden gelemeyeceği

gerçek ve acil bir tehdit olduğu noktasındaki bilinçlenmenin daha da gelişmesi ve derinleşmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- __ Kyoto Protocol to The United Nations Framework Convention on Climate Change. (1998) <http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>.
- __About UN Enviroment, <http://web.unep.org/about/who-we-are/overview>, Erişim Tarihi: 13.03.17.
- __ <http://www.columbia.edu/dlc/cup/litfin/litfin13.html>. Erişim Tarihi: 17.09.2017
- __ <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 13.03.17.
- __ <https://www.eea.europa.eu/tr/themes/climate/policy-context>
- __International Environmental Agreements and Associations, <https://iea.uoregon.edu/international-environmental-agreements-ieas-defined>, Erişim Tarihi: 17.04.2017.
- __International Institute for Sustainable Development, http://enb.iisd.org/process/climate_atm-fccintro.htm, Erişim Tarihi: 07.03.17.
- __IPCC Factsheet: What is the IPCC?, http://www.ipcc.ch/news_and_events/docs/factsheets/FS_what_ipcc.pdf, Erişim Tarihi: 13.03.2017.
- __Sprinz, D. ve Vaahtoranta, T. (1994). The Interest-Based Explanation of International Environmental Policy. *International Organization*, 48(1): 77-105.
- __The Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, <http://ozone.unep.org/pdfs/viennaconvention2002.pdf>, Erişim Tarihi: 17.04.17.
- __United Nations Framework Convention on Climate Change, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, Erişim Tarihi: 07.03.17.
- Barrett, S. (1994). Self-Enforcing International Environmen- Tal Agreements. *Oxford Economic Papers*, 46(8): 887-894.
- Bartscher, M. A., Rübhelke, D. T. G. ve Sheshinski, E. (2010). Environmental Protection and the Private Provision of International Public Goods. *Economica*, 77: 775-784.
- Bechtel, M. M. ve Tosun, J. (2009). Changing Economic Openness for Environmental Policy Convergence: When Can Bilateral Trade Agreements Induce Convergence of Environmental Regulation?. *International Studies Quarterly*, 53(4): 931-953.
- Berberoğlu, N. (2013). İklim Değişikliği: Post-Kyoto Müzakereleri ve Türkiye. *Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 33: 18-26.
- Bieschke, B. (2015). A “Green” Lining: Closing the Door on Environmental Litigants in Bellon Could Lead to More Successful Environmental Challenges in the Future Brian. *Boston College Environmental Affairs Law Review*, 42(3): 28-40.
- Bishop. A. S. ve Munro, R. D. (1972). The UN Regional Economic Commissions and Environmental Problems. *International Organization*, 26(2): 348-349.
- Botcheva, L. ve Martin, L. L. (2001). Institutional Effects on State Behavior: Convergence and Divergence, *International Studies Quarterly*, 45(1): 1-26.

- Brack, D. (1995). Balancing Trade and the Environment. *International Affairs*, 71(3): 497-514.
- Brown, C. ve Ainley, K. (2008). *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, Arzu Oyacıoğlu, (Çev.) İstanbul: Yayınodası.
- Busch, P. O., Jörgens, H. ve Tews, K. (2005)., The Global Diffusion of Regulatory Instruments: The Making of a New International Environmental Regime, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 598(1): 146-167.
- Byrne, A. (2015). The 1979 Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution: Assessing its Effectiveness as a Multilateral Environmental Regime After 35 Years. *Transnational Environmental Law*,4(1): 37-67.
- Cairncross, F. (1994). Environmental Pragmatism. *Foreign Policy*, 95: 35-52.
- Choucri, N. (1993). Political Economy of the Global Environment. *International Political Science Review*, Vol. 14, No. 1, 1993, s. 103.
- Christoff, P. (2006). Post-Kyoto? Post-Bush? Towards an Effective 'Climate Coalition of the Willing'. *International Affairs*, 82(5): 843-844.
- Clemencon, R. (2016). The Two Sides of the Paris Climate Agreement: Dismal Failure or Historic Breakthrough?. *Journal of Environment & Development*, 25(1):, s. 3-24.
- Cock, A. R. (2008). Tropical Forests in the Global States System, *International Affairs*, 84(2): 315-333.
- Çoban, A. (2016). Politico-Environmental Relations in the International Arena. *Alternatif Politika*, 8(1), 67-108.
- D'Arge, R. C., Kneese, A. V. (1972). Environmental Quality and International Trade. *International Organization*, 26(2): 419-465.
- Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, <http://www.un-documents.net/unchedec.htm>. Erişim Tarihi: 12.04.17.
- Dimitrov, R. S. (2003). Knowledge, Power, and Interests in Environmental Regime Formation. *International Studies Quarterly*, 47(1): 123-150.
- Driesen, D. M. (2006). Environmental Protection, Free Trade, and Democracy. *American Academy of Political and Social Science*, 603: 252-261.
- Elver, H. (2006). International Environmental Law, Water and the Future. *Third World Quarterly*, 27(5): 885-901.
- Falkner, R. (2005). (2005). American Hegemony and the Global Environment. *International Studies Review*, 7(4): 585-599.
- Feraru, A. T. (1974). Transnational Political Interests and the Global Environment. *International Organization*, 28(1): 33-37.
- Gomes, F. T. (2012). International Relations and the Environment: Practical Examples Of Environmental Multilateralism. *Observare*, 3(2): 87-102.
- Green, J. F. ve Colgan, J. (2013). Protecting Sovereignty, Protecting the Planet: State Delegation to International Organizations and Private Actors in Environmental Politics. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 26(3): 473-497.
- Grubb, M. (1990). The Greenhouse Effect: Negotiating Targets. *International Affairs*, 66(1): 67-89.

Turkish Studies

- Haas, E. B. (1975). Is There a Hole in the Whole? Knowledge, Technology, Interdependence, and the Construction of International Regimes, *International Organization*, 29(3): 827-876.
- Haas, E. B. (1975). On Systems and International Regimes. *World Politics*, 27(2): 147-174.
- Haas, P. M. (1989). Do Regimes Matter? Epistemic Communities and Mediterranean Pollution Control. *International Organization*, 43(3): 377-403.
- Hamblin, J. D. (2008). Gods and Devils in the Details: Marine Pollution, Radioactive Waste, and an Environmental Regime Circa 1972. *Diplomatic History*, 32(4): 539-560.
- Heijden, H. A. (2002). Political Parties and NGOs in Global Environmental Politics, *International Political Science Review*, 23(2): 187-201.
- Hoad, D. (2016). The 2015 Paris Climate Agreement: Outcomes and Their Impacts on Small Island States. *Island Studies Journal*, 11(1): 315-320.
- Holzinger, K. (2008). Environmental Policy Convergence: The Impact of International Harmonization, Transnational Communication, and Regulatory Competition. *International Organization*, 62(4): 553-554.
- Johnson, B. (1972). The United Nations' Institutional Response to Stockholm: A Case Study in the International Politics of Institutional Change. *International Organization*, 26(2): 255-301.
- Johnson, T. (2015). Information Revelation and Structural Supremacy: The World Trade Organization's Incorporation of Environmental Policy. *Rev Int Organ*, 10: 207-229.
- Karakaya, E. (2015). Paris Anlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", <http://www.sut-d.org/wp-content/uploads/2015/12/sut-d-paris-anlasmasi.pdf>, Erişim Tarihi: 31.08.17.
- Keleş, R. (2013). 100 Soruda Çevre: Çevre Sorunları ve Çevre Politikası. İzmir: Yakın Kitabevi.
- Kellenberg, D. ve Levinson A. (2014). Waste of Effort? International Environmental Agreements. *Journal of the Association of Environmental and Resource Economists*, 1(1/2): 135-169.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, New Jersey: Princeton University Press.
- Keohane, R. O., Haas, P. M. ve Levy M. A. (1993). *Institutions for the Earth Sources of Effective International Environmental Protection, USA: The MIT Press*.
- Keohane, R. O., Nye, J. S. (1993). *International Interdependence and Integration*, Şu kitaptan: Viotti, P. R. ve Kauppi, M. V. (Edit), *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Massachusetts: Allyn and Bacon.
- Kilian, B. ve Elgström, O. (2010). Still a Green Leader? The European Union's Role in International Climate Negotiations. *Cooperation and Conflict*, 45(3): 255-273.
- Kollman, K. ve Prakash, A. (2001). Green by Choice? Cross-National Variations in Firms' Responses to EMS-Based Environmental Regimes. *World Politics*, 53(3): 399-403.
- Krasner, S. D. (1982). Regimes and the Limits of Realism: Regimes as Autonomous Variables. *International Organization*, 36(2): 497-510.
- Krasner, S. D. (1983). *Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables*. Şu kitaptan: Krasner, S. (Der). *International Regimes*, New York: Cornell University Press.

- Laursen, F. (2003). Comparing Regional Integration Schemes: International Regimes or Would-be Polities. *Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*, 3(8): 1-20.
- Li, Q. ve Reuveny, R. (2006). Democracy and Environmental Degradation. *International Studies Quarterly*, 50(4): 935-956.
- Litfini K. T. (2000). Environment, Wealth, and Authority: Global Climate Change and Emerging Modes of Legitimation. *International Studies Review*, 2(2): 119-148.
- Lofdahl, C. L. (1998). On the Environmental Externalities of Global Trade. *International Political Science Review*, 19(4): 339-355.
- Maliniak, D. (2009). Inside Ivory Tower. *Foreign Policy*, 171, 2009.
- Martin, L. L. (2007). Neoliberalism, Şu kitaptan: Dunne, T. (Edit). *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford: Oxford University Press.
- McMichael, P. (2009). Contemporary Contradictions of the Global Development Project: Geopolitics, Global Ecology and the 'Development Dclimate. *Third World Quarterly*, 30(1): 247-262.
- Meyer, J. W. (1997). The Structuring of a World Environmental Regime, 1870-1990. *International Organization*, 51(4): 623-651.
- Meyer, J. W., Frank, D. J., Hironaka, A., Schofer, E ve, and Tuma, N. B. (1997). The Structuring of a World Environmental Regime, 1870-1990. *International Organization*. 51(4): 623-51.
- Myers, N. (1989). Environment and Security. *Foreign Policy*, 74: 18-34.
- Nakazawa, H. (2006). Between the Global Environmental Regime and Local Sustainability: A Local Review on the Inclusion, Failure and Reinventing Process of the Environmental Governance. *International Journal of Japanese Sociology*, 15(1): 69-85.
- O'Neill, B. C. ve Oppenheimer, M. (2002). Dangerous Climate Impacts and the Kyoto Protocol', *Science' s Compas*, 296(5575): 1971-1972.
- Özdemir, A. D., Demirel, D., Yazıcı ve Tahmiscioğlu, M. S. (2013). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kapsamında Sürdürülen Müzakere Sürecinin Değerlendirilmesi, III. Türkiye İklim Değişikliği Kongresi – TİKDEK.
- Özlüer, I. Ö., Turhan, E. ve Özlüer, F. (2016). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin 21. Taraflar Konferansı. Ekoloji Kolektifi Derneği. https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/cop21cmp11_leaders_event_turkey.pdf, Erişim Tarihi: 31.08.17.
- Özlük, Erdem (2017). "Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek". *Gazi Akademik Bakış*, 10(2): 221-263.
- Pallemaerts, M. (1993). Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım Mı?, Bülent Duru (Çev.) Şu kitaptan: Sands, F. (1993). *Greening International Law*, London: Eartscan Publications Limited.
- Palmer, G. (1992). New Ways to Make International Environmental Law. *The American Journal of International Law*, 86(2): 259-283.
- Paterson, M. (2012). Yeşil Siyaset. Şu Kitapta: Burchill, S. Uluslararası İlişkiler. Ali Aslan, M. Ali Ağcan (Çev). İstanbul: Küre Yayınları.

- Peel, J. (2010). *Science and Risk Regulation in International Law*, UK: Cambridge University Press.
- Raustiala, K. (1997). States, NGOs, and International Environmental Institutions. *International Studies Quarterly*, 41(4): 719-740.
- Ringquis, E. J. ve Kostadinova, T. (2005). Assessing the Effectiveness of International Environmental Agreements: The Case of the 1985 Helsinki Protocol. *American Journal of Political Science*, 49(1): 86-102.
- Ruggie, J. G. (1982). International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order. *International Organization*, 36(2): 380-381.
- Samhat, N. H. (2005). International Regimes and the Prospects for Global Democracy. *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 6(1): 179-189.
- Savaşan, Z. (2017). A Brief Assesment on the Paris Climate Agreement and Compliance Issue, *Uluslararası İlişkiler*, 14(54): 107-125.
- Science, P. J. (2013) *Risk Regulation in International Law*, UK: Cambridge University Press.
- Skolnikoff, E. B. (1990). The Policy Gridlock on Global Warming. *Foreign Policy*, 79.
- Sprinz, D. ve Vaahoranta, T. (1994). The Interest-Based Explanation of International Environmental Policy, *International Organization*, 48(1): 77-105.
- Sussman, G. (2004). The USA and Global Environmental Policy: Domestic Constraints on Effective Leadership. *International Political Science Review*, 25(4): 349-369.
- Tanlay, İ. (2010). Cancun İklim Değişikliği Zirvesi – Değerlendirme Notu, <https://www.tobb.org.tr/AvrupaBirligiDairesi/Dokumanlar/Raporlar/cop16.pdf>, Erişim Tarihi: 18.04.17.
- Tarasofsky, R. ve Palmer, A. (2006). The WTO in Crisis: Lessons Learned from the Doha Negotiations on the Environment. *International Affairs*, 82(5): 899-900.
- Turgut, N. Y. (2014). Çevreyi Koruyucu Uluslararası Sözleşmelerin Yadsınamaz Önemi, *Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri*, 247: 11-39, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Underdal, A. (2012). Can Conditional Commitments Break the Climate Change Negotiations Deadlock?. *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, 33(4): 475-487.
- Ünver, H. A. (2017). Paris İklim Anlaşmasına Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm, *Uluslararası İlişkiler*, 14(54): 3-19.
- Wapner, P. (1995). Politics Beyond the State: Environmental Activism and World Civic Politics. *World Politics*, 47(3): 311-340.
- Wapner, P. (2002). The Sovereignty of Nature? Environmental Protection in a Postmodern Age. *International Studies Quarterly*, 46(2): 167-187.
- Ward, H. (1993). Game Theory and the Politics of the Global Commons. *The Journal of Conflict Resolution*, 37(2): 203-235.
- Williamson, R. L. (1990). Bulding The International Environmental Regime: A Status Report, *The University of Miami Inter-American Law Review*, 21(3): 679-760.
- Yamin, F. (1995). Biodiversity, Ethics and International Law. *International Affairs*, 71(3) : 529-546.

Zawahri, N. A. ve Mitchell, S. M. (2011). *Fragmented Governance of International Rivers: Negotiating Bilateral Versus Multilateral Treaties*. *International Studies Quarterly*, 55(3): 835-858.

Zeng, K. ve Eastin, J. (2007). *International Economic Integration and Environmental Protection: The Case of China*. *International Studies Quarterly*, 51(4): 971-995.